

OBRAZLARDA YOZUVCHI RUHIYATINING AKS ETISHI

**Rajapova Xulkaroy Atabek qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
3-bosqich talabasi,
Yangibayeva Nodira
Urganch davlat universiteti tayanch-doktoranti**

Annotatsiya: Shukur Xolmirzayev asarlaridagi qahramonlar realistik adabiyotning vakillari. Ular uchun muayyan bir shaxslar asos bo'lgan va yoki adibning diqqatiga tushib, uni ilhomlantirgan. Shubhasiz, adibga ko'pincha o'z hayoti chinakam manba bo'la oldi. Ushbu maqolada adib yaratgan qahramonlarda ijodkor ruhiyati qay darajada singdirilganini aniqlaymiz.

Kalit so'zlar: Shukur Xolmirzayev, realistik obrazlar, ruhiyat, inson tabiati.

Tomchida quyosh aks etgani kabi yozuvchining ichki olami uning asarlarida, aniqrog'i, yaratgan qahramonlarining tabiatida o'z in'ikosini topadi. Inson olam ichidagi bir olam ekan, uning biz bilmagan, xayol tulporlarimiz qadam tashlamagan fitratining sarhadlari-da ko'p. Shukur Xolmirzayev o'z asarlarida ana shunday olamga, oddiy odamlarining botinidagi sirli olamga, kirib boradi. Bu odamlar biz uchun mutlaqo tanish, shu bilan birga kutilmagan ma'naviy qiyofaga ega. Sodda ko'z bilan ilg'ay olmagan, insoniyat tanigan, ammo tan ololmagan fazilat-u illatlar qahramonlar siyratiga jam qilingan. Hech bir ijodkor yo'qki, faqat hayotdan olmasa, undan olganiga sayqal berib, qaytarmasa. Zotan har qanday asarni biz "yozuvchi ijod jarayonida qalb prizmasidan o'tkazgan voqelik" deb bilamiz.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, Shukur Xolmirzayev asarlaridagi qahramonlar realistik adabiyotning vakillari. Ular uchun muayyan bir shaxslar asos bo'lgan va yoki adibning diqqatiga tushib, uni ilhomlantirgan. Shubhasiz, adibga ko'pincha o'z hayoti chinakam manba bo'la oldi. Eshqobil Shukur "Eh, akam-a, akam" essesida adibning bir kitob haqidagi: "Bularning kitoblaridagi qahramonlar odamga o'xshamaydi, qo'g'irchoqning o'zginasi", - degan fikrini eslaydi. Shukur Xolmirzayevning o'zi-chi, qahramonlarini qanday topgan ekan?

Bu haqida Eshboy Ro'zi "Notanish odam" voqea-hikoyasida ma'lumot berganki, bu adibning "KUZATAMAN, HIS QILAMAN, YARATAMAN" tamoyilida ijod qilganini ko'rsatadi. Mana o'sha fikrimizni dalillovchi ma'lumot: Omonto'ra (asli matematikadan dars beruvchi qishloq muallimi) adib bilan Boysunda ov paytida uchrashib qoladi. Ovchi bu notanish odamdan kimligini nima qilayotganini so'rganida Shukur aka unga: "Siz jonivorni ov qilyapsiz, men tabiat manzarasini..." - deya javob beradi. Adib ovchi bilan tanishib, miriqib suhbatlashadi. Va suhbat davomida Omonto'ra ovchiga uchrashgan voqealari haqida "Bu mening kelgusi ijodlarim uchun bir detal bo'lishi aniq deydi." Darhaqiqat, Shukur Xolmirzayev o'zi uchratgan bu insonning xarakter chizgilarini "Omon ovchining o'limi" hikoyasining bosh qahramoni Omon ovchi uchun asos qilib oladi. Ko'rib turganimizdek, o'zi bilgan insonlarning "tuprog'i"dan olib ko'ngil suvida qorib, bu "xamir"ni tafakkur qo'rida pishitadi. Ha, aynan yozuvchining ko'nglidan suv ichgan qahramonlar uning ruhiyatidan nimalarnidir olishi aniq.

Biografik metod asoschisi Sharl Sent-Byov asarni muallif shaxsiyatining badiiy jihatdan ifodalanishiga o'xshatadi. Bu fikrning ayni haqiqat ekanini ko'p ilm ahlining mulohazalarida ko'ramiz. N.Rahimjonovning "Badiiy asar biografiyasi" kitobida I.Sultonning asarlari, badiiy fikrlari uchun zamin bo'lgan real hayotiy asos bo'lganini tahlil etolgan bo'lsa, B. Karimning "Abdulla Qodiriy fenomeni" asarida Qodiriyning adabiy-estetik g'oyalari va ijodkorning shaxsi asarlariga qay darajada singdirilgani mahorat bilan ilmiy tadqiq etilgan.

Shukur Xolmirzayevning ma'naviy olami va uning ba'zi qirralari qahramonlarida aks etishi barobarida yaratilgan qahramonlarining xislati-yu, xususiyatlari jamlanmasidan adibning komil insoni, ideal shaxs haqidagi xulosasini tasavvur etishimiz mumkin. Abdulla Qodiriy: "Yozuvchining, garchi shaxsan tanilmasa ham, asarlarini o'qib, qanday tabiatli shaxs ekanini g'oyibona bilish, tasavvur qilish mumkin. Chunki u asarlarida asosan o'z tabiatini, ruhini tasvirlaydi" – degan haqli e'tirofni aytgan. "Yozuvchi o'zi to'g'risida gapirmoq uchun, albatta, iqrornoma yoki kundalik shakliga murojaat qilmog'i shart emas". Sir emaski, Shukur Xolmirzayev o'z ma'naviy dunyosiga har kimni ham yo'latavermaydigan, "Tabiat-men-adabiyot" uchligiga sadoqatli bo'lib yashagan adibdir. Bu haqida shogirdlari o'z xotiralarida qayd etganlar. Erkin A'zamning "Do'rmon asiri" essesida, O. Toshboyevning "Men yomon yozuvchi emasman...", Qo'chqor Norqobilning "U adabiyot uchun yashadi" kabi esselarida adib shaxsiyati va ijodining ayni shu jihatlari haqida fikrlar bor.

Nazar Eshonqul adib haqida shunday deydi: "...Uning oddiy chaylada yashashga urinishi, oddiy tabiat qo'yniga qochib ketishi hammasi odamlardan bezgani uchun emas, balki o'zining adabiy-estetik qarashlari kabi oddiylikdan buyuklik izlashini anglatadi. U buyuklikni shu oddiylikda deb bilardi. U hayotdan oddiy kamtar ma'no izlab o'tdi. Uning goh Boysunga, goh dashtni eslatadigan, hech qanday sharoiti yo'q Do'rmondagi bog'iga qochib ketishi-hammasining orqasida oddiylik va samimiylikka, tabiiylikni qumsashi va ana shu istak yotadi."

Nazar Eshonqul ta'kidlaganidek, xuddi adibning o'zi kabi tabiiylikni sevadigan, oddiy turmush tarzini dabdaba-yu as'asalardan afzal ko'ruvchi qahramonlari talaygina. Jumladan, uning "Olabo'ji" romanidagi Ulton obrazi bu jihatdan fikrimizga yorqin isbotdir.

Adabiyotshunos M.Qo'chqorova: "Roman bosh qahramoni asli tarix-arxeologiya fakultetini tugatgan, ammo qishloq maktabida tabiatshunoslik fanidan dars berib yurgan yigit Ulton Sultonovdir. U nihoyatda halol, tabiat shaydosi, atrof-muhitning ifloslanib ketayotganidan qattiq tashvishlanadi. Shuning uchun tez-tez matbuotda ekologik muammolar haqida jiddiy maqolalari bilan ishtirok etadi. O'zini tabiat qo'riqchisi deb biladi, jonzo'larni, Olatog' va uning bag'ridagi ona tabiatni cheksiz mehr bilan sevardi. Ammo uning tabiatga, jamiyatga bo'lgan mehri-muhabbati, mehnati hech bir tamalarsiz kechadi." Olima Ulton uchun Mengziyo Safarov va adibning o'zi qisman prototip bo'lgan deb hisoblaydi. Har ikkalasining tarixga, tabiatga va adabiyotga bo'lgan mehri va yolg'izlikni xush ko'rganliklarini hayotiy hamda badiiy dalillar bilan asoslaydi.

Jumladan: "Ulton tabiatiga xos odamlardan uzoqda kamtarona hayot kechirish, o'zini tabiatning bir bo'lagi deb bilish, bir qarashda jamiyatdagi voqealarga aloqasi yo'q, zamondan uzilgan odamday tuyilsa-da, aslida umuminsoniy muammolarga daxldorlik, kuyinchaklik bilan qaraydigan inson sifatida ko'z oldimizda namoyon bo'ladi. Ayni shu jihatlari bizga Shukur Xolmirzayevning hayot yo'lini eslatadi. "Badiiy obraz o'zga orqali o'zini aks ettirish demakdir. Ijodkor temperamentidan, mijozidan, tabiatidan kelib chiqqan holda obrazga munosabatda bo'ladi" – degan haqli gapni aytadi.

Ijod ahli borki, qahramoniga o'zining ham, boshqa kishilarning ham u yoki bu jihatidan oladi, to'qima "taqdir lavhalarini" uning boshidan kechirishiga zamin yaratadi. Adib beixtiyor o'zining-da o'y-xayollari, yashash tutimini obrazga, uning harakatlariga singdirgan. Adibning qahramonlari (aslida o'zi) uzlatga chekinish, o'zini o'z xayollari bilan yolg'iz qoldirish va shu sokinlik sabab, qalb shiviriga quloq tutishga, o'zini anglashga erishganlar.

Shukur Xolmirzayev ijodida YOLG'IZLIK ko'zga tashlanadigan tushunchalardan biri. Aynan shu uzlat sabab adib kuchli asarlar yarata oldi. Yolg'izlikning ijod ahli uchun naqadar muhimligini Gyotening iqrorida ham anglash mumkin: "...Agar men o'zimni saroydagi amal va vazifalarimdan olib qochib, ko'proq tanholikda yashaganimda edi, yanada baxtliroq bo'lardim va ijodkor sifatida ko'proq ish qilgan bo'lardim."

Shukur Xolmirzayev ijodida qabarib turgan mavzular borki, ularning ham aslida adib siyratidan qahramonlari ruhiyatiga ko'chganiga shubha qilmaymiz. Bu xarakter qirralarini sanashga harakat qilamiz:

- Davrlar va tuzumlardan xoli, ko'ngil olamida yashash ("Olabo'ji" da Ulton, "Dinozavr" da Mahkam, "Quyosh-ku falakda kezib yuribdi" da Misir, Zumrad). Bu qahramonlarning yaratilishi tabiiy edi. Adibning o'zida aynan shunday tuzumlarga parvo qilmay, ko'ngil olamida yashash g'oyasi. Xidir Chorshanbiyevning xotiralarida qayd etilishicha, adib uning ijodiy mashqlarini ko'rib, shunday maslahat bergan: "Qushlar" turkum lavhalardagi "Ona" lavhasini o'qib chiqib, "Xidirjon to'g'ri yo'l topibsana, lavoziming vaqtincha, ko'proq yozaver, ammo partiyani qo'shma. Partiya vaqtincha, o'tib ketadi, ishonma", dedilar. Meni misoli elektr toki urdi. Nahotki, shunday katta yozuvchi partiyaga ishonmaydi, deb o'yladim".

- Nafsidan ustun bo'lish ("O'zbek xarakteri" da Eson, "O'zbekning soddasi" da ota, "Qariya" Qo'ziboy chol) Adibning o'zi e'tirof etganidek: "Shodmonbek, xudo shohid, men hech qachon boylikka ruju qo'ygan emasman. Ammo ko'p yillardan buyon davlat idorasida ishlamaganim uchun maosh olmayman. Qalam haqqi esa... ba'zan uncha-muncha bo'lsa, ba'zan aytishga ham arzimaydi. Xo'sh, ana shu tanqislik sabab moshinamni sotdim-da. Yo'g'asam, u menga "qanot" edi..." Yozuvchining qiziga yozib qoldiradigan kichik xatlardan shu satrlarini o'qirkanmiz, adib naqadar qanoatli, nafsini jilovlagan inson bo'lganiga amin bo'lamiz: "Sayyorajon! Bugun shanba, soat 4:10. Tirikchilik g'amiga tushdim. Ertalab jahon borgan edi, bir chelak gilos terib berdim. Pul uchun rahmat. Zo'rg'a yetib keluvdim."

- haqiqatgo'ylik ("Ustoz" da shogird, "Qish hangomasi" da O'sar, "Tikan orasidagi odam" da Mirhaydar, "Kechagi kun kecha" da Kamol, "Og'ir tosh ko'chsa" asarida rassom yigit, "O'zbek bobo" Amirqul polvon, Shokir, "Nasib etsa" hikoyasida Elyor). Yozuvchining qalamiga mansub "Qadim Baqtriya tuprog'ida" essesi zamonasi yasagan mafkura qolipiga mos kelmasa-da Vatanining va xalqining tarixi haqidagi haqiqatni aytishga jur'at qildi. Holbuki, sovet sodiq malaylari har bir so'zni senzura elagidan o'tkazayotgan bir davr edi. Haqiqatni tasvirlash va uni anglatish adibga realistik yozuvchi degan ta'rifni berdi.

- tabiatsevarlik ("Jarga uchgan odam" Islom, "Qush tili" da Qamariddin, "Sog'inch" da Ismat, "Bandi burgut" Yo'ldoshboy, "Olabo'ji" da Ulton, "Kulgan bilan kuldirgan" Ehsan, "O'zbek bobo" Amirqul polvon,) Shukur Xolmirzayev tabiatni sevgan. Toshboyev xotiralaridan birida adibning tabiatga, zaminga bo'lgan mehrini eslar ekan, u mana bu tasvir hamda adibning xitobiga urg'u beradi: "Bog' nihoyatda mehr bilan parvarishlangan: turli atirgul va mevali daraxtlar har qanday yo'l o'tkinchining havasini keltirar, yerga bunchalik mehrining sirini so'rasangiz: -Bog'iga bir tup nihol qadamagan odamning vatan haqida yozganiga kim ham ishonadi?! - deya savol ohangida gap qotar edi."

- erksevarlik ("Bandi burgut" da burgut, "Ozodlik" da Mansur, "Ostin-ustun", "Qora kamar" da Hurrambek...) Yo'ldosh Solijonov ta'biri bilan aytganda: "...o'z xohish istagini xohlagan paytida amalga oshiradigan odam edi Shukurjon! Balki, qahramonlarining erkinlikni istashi, buning uchun o'zini ayamasligi, hatto mushtlashishgacha, qo'lga miltiq olishgacha borishi shundandir? Axir yozuvchi shaxsi uning ijodida, qahramonlari tasvirida namoyon bo'ladi-ku! Ha, Shukur Xolmirzayev to'g'risida o'ylaganimda ko'z o'ngimda har doim OZOD, ERKIN INSON gavdalanaveradi."

Bundan tashqari, adibning KITOBSEVARLIK fazilati o'zi yaratgan qahramonlariga ham o'tgan. Ya'ni yozuvchi o'zining xayolini band etgan jahon durdonalarini qahramonlarining qo'lga tutqazgan va yoki mashhur shoirlarning baytlari-yu, tarixiy- ilmiy kitoblarning mazmuni bilan qahramonlarining intellektual saviyasini o'stirgan. Jumladan, "Olabo'ji" romani voqealari Ulton Ernest *Seton Tompsonning* "Qo'ng'ir ayiq" qissasini o'qishi bilan

boshlanadi. Asar davomida turli qahramonlar tilida Mashrab g'azallari, Bobur, Navoiyning mumtoz misralari, *Cho'lpon, G'afur G'ulom, Mirtemir she'rlaridan parchalar jarang topadi. Asardan olingan ushbu parchaga e'tibor qiling:*

"Sahn chetidagi marmar tagkursiga chiqib olgan tepakal, pakana odam qo'llarini silkitib, xitob qilayotib:

"Muhabbatlar muvaqqatdir,

Faqat g'amlar haqiqatdir!..

...Yurtlar obod shaklinda,

Qullar ozod shaklinda!"

So'ngra ovozi burchlardan aks sado bera boshladi:

– Muhammad Hodiy afandining "Inson fojealari manzarasi" nomli asarida shunday bitmishlar! U kishi buyuk Turkistonning ham shoiri edi! Zeroki Fitrat afandig'a ham ustozlik qilgan edilar! Bilib olingiz, ey, g'ofil bandalar!.. Domla Abdulla Oripovning (Abdulla Orif o'g'lining) "Oltin baliqcha" she'rini aytib, g'ofil bandalar (sahnda o'ris askarlardan bo'lak kimsa yo'q edi) ushbu zindondan boshqa olam borligini unutilib va yovg'on yuvindini tamaddi qilib, "baxtiyormiz!" deb o'ylashlarini bashorat qilarkan, yonida Berdi do'xtir paydo bo'lib: "Domla Cho'lpon! Taom sizga mahtal bo'ldi! Bog'da kutishayotir!" deb tirsagidan ushladi, tushirdi va qo'ltiqlab jo'nadi."

"Olabo'ji romanida jinnixonadagi qahramon botinidagi hayqiriy roman qanday davr va qanday tuzumning qiyofasini akslantirganini anglatadi. Demak, Sh.Xolmirzayev bu asar parchalarini qahramonlari nutqiga shunchaki kiritgan emas, ularning qo'ligan duch kelgan kitobni bergan emas. Bu asarlar, avvalo, yozuvchining qalbidan o'rin olgan, badiiy tafakkuring takomiliga hissa qo'shgan. Eng asosiysi, asar ichra jarang topgan bu badiiy yaratq parchalari adibning bosh g'oyasini ochish uchun qo'l kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. To'laganova S. Ijodkor shaxsiyati va badiiy qahramon muammosi. ..diss.-Toshkent.: 2019.
2. Shukur Xolmirzayev zamondoshlar xotirasida.-Toshkent.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010.
3. Karim B. "Ruhiyat alifbosi"-T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2018.
4. Jahon adiblari adabiyot haqida. - T.: Ma'naviyat, 2010.
5. Qo'chqorova M. Hard realistic interpretation of society and spiritual and moral sunset(On the example of Shukur Kholmiraev's novel "Olobodzhi"). "Academicia" an international multidisciplinary research journal", 2021- yil. – B 546.